

POSTMARKSISTIČKO STANJE: KNJIŽEVNOST, POLITIKA I TEORIJA

Zvonimir Glavaš, Durieux, Zagreb, 2023., 287 str.

Vedran Jerbić <https://orcid.org/0000-0002-7253-6387>

Fakultet političkih znanosti
Sveučilište u Zagrebu

E-mail: vedran.jerbic@fpzg.hr

Recenzija knjige
Zaprimljeno: 20. 11. 2023.
Prihvaćeno: 21. 11. 2023.

Knjiga *Postmarksističko stanje: književnost, politika i teorija* Zvonimira Glavaša donosi pregled i kritičku raspravu o određenju i granicama postmarksizma. Polazišna je teza da se nedostatak teorijske i konceptualne kohezije unutar postmarksističkog horizonta može prevladati upućivanjem na književnoteorijsku matricu koju se, smatra Glavaš, u različitim oblicima i stupnju intenziteta nalazi u opusima autora koje on smatra postmarksistima. Drugim riječima, teškoća da se postmarksizam jasnije razluči od srodnih škola mišljenja koje se sličnim kritičkim vokabularom obračunavaju s naslijeđem marksizma, poput postmodernizma i (post)strukturalizma, razrješava se tako da se kao razlikovna odrednica izdvoji upravo pitanje o "povezanosti književnog i političkog", odnosno "stavljanje problematike književnosti i književnog teorijskog u središte pozornosti" (str. 19). Time će se, drži Glavaš, doći do "sustavnijeg opisa polja", izvesti "revizija popisa karakterističnih predstavnika korpusa", potvrditi "smislenost i heuristička korisnost koncepta postmarksizma", te u konačnici urušiti "granice između književno- i političko teorijske domene". Sve to bi trebalo biti izvedeno pod pokroviteljstvom konceptualnog stapanja "literalnosti politike i političnosti književnosti" (19-20).

Knjiga je podijeljena u tri dijela: kritički pregled literature, elaboracija središnje teze i dekonstrukcija opreke marksizam-postmarksizam. U prvom dijelu iznosi se kritika dosadašnjih monografija i preglednih studija o postmarksizmu kojima Glavaš zamjera da se nedovoljno oslanjaju na utjecaje iz polja književne teorije. Primjere, studijama Stuarta Sima *Post-Marxism: A Reader* i *Post-Marxism: An Intellectual History*, zamjera nespominjanje Jacquesa Rancièrea kojeg se, za razliku od Laclaua, lakše može isturiti kao predstavnika književnoteorijski mutiranog postmarksizma, a čije bi stapanje "estetskog i političkog" usmjerilo analizu prema poopćavanju literalnosti u domeni politike (34-35). I u ostalim pregledima/monografijama spomenutim u ovom dijelu, a nećemo ih sve nabrajati, uglavnom se polemizira o izboru autorskih imena uključenih ili isključenih iz postmarksističkog horizonta i o količini prostora posvećenog književnoteorijskim poveznicama. Tek ponegdje Glavaš smatra shodnim "pohvaliti" one studije koje su se sjetile Rancièrea (poput Therbornove *From Marxism to Post-Marxism*, gdje se Rancièrea pojavljuje u nekoj fusnoti) ili one koje su obznanile dug političke teorije Laclaua i Mouffe prema "suvremenoj književnoj teoriji i njezinom shvaćanju teksta" (Bowmanova studija *Post-Marxism versus Cultural Studies*) (45). Također, u ovom se uvodnom dijelu knjige već naznačuje problem preciznijeg određenja prefiksa *post*, kao i razlike između inačica *post*-

marksizma i postmarksizma, a što je rasprava poznata još iz ranijih radova Laclaua i Mouffe. Kasnije će se te rasprave zaoštriti u trećem dijelu knjige.

Nezadovoljan tim pregledima Glavaš si daje zadatak još jednom proći kroz "sito i rešeto" postmarksističkog kataloga autorskih imena, uglavljajući još kompliciranije tehnike "prosjavanja" kako bi se vidjelo tko će završiti na kojoj strani. Tome je posvećen drugi dio knjige koji se bavi analizom opusa onih autora koje smatra okosnicom postmarksizma: Laclaua, Rancièrea, Derride, Deleuzea, Foucaulta i Machereya. Radi se o ekspoziciji i ekspanziji *književnoteorijskog* u dijelima tih autora tako da se ono prikaže ne kao sporedna, nego jednako važna, ako ne i nadređena, determinantna njihovih političko-teorijskih ili filozofskih preokupacija, te da se poveže s antiesenzualizmom političkoga i ambivalentnošću spram Marxovog naslijeđa. Kod nekih autora je to povezivanje lakše iznijeti, na primjer kod Rancièrea (zato mu Glavaš i daje ulogu protagonista), kod nekih nešto teže, poput Foucaulta, a kod nekih se ta teza pokazuje neadekvatnom, posebno u slučaju Ernesta Laclaua. Naime, kako bi svoju tezu postavio na što čvršće temelje, a s obzirom na to da Laclaua kao referentnu točku postmarksizma ne može izbjeći, Glavaš je primoran njegov doprinos čitati unatrag, predstavljajući njegovu zadnju zbirku tekstova *The Rhetorical Foundations of Society* kao mjesto s kojeg se čitav opus paralaktički pojavljuje u književnoteorijskoj fantazmagoriji. Iako u spomenutom Laclauovom djelu odista postoji najveći broj referenci i pojmovnog posuđivanja iz književne teorije, zapravo se radi o dva teksta *Articulation and the Limits of Metaphor* i *The Politics of Rhetoric*¹ na temelju kojih Glavaš ustvrđuje da Laclau smješta književnost i literalnost "nedvosmisleno u središte političke teorije, podrivajući mogućnost da se uspostavi diskretna granica između tih dviju domena" (76) te preispisuje "cijelu svoju teoriju iz perspektive retoričkog/tropološkog" (68).²

Nekoliko je stvari koje bih prigovorio takvom čitanju Laclaua. Koliko god zanimljiv, Glavašev postupak u konačnici daje jednog krnjeg Laclaua, očišćenog od onoga što tvori jezgru njegova postmarksizma – a to je Gramscijev utjecaj. Prelazeći olako preko Gramscija (štoviše, potpuno ga ignorirajući³), Glavaš olako prelazi i preko teorije hegemonije: ona je problematizirana oskudno, gurnuta u stranu u silnoj želji da se Laclaua čita kroz njegovu kasnu "retoričku" fazu, zanemarujući time da se kroz konceptualnu genuzu hegemonije kristaliziraju ključna mjesta postmarksističkog projekta (ako bi igdje trebalo tražiti "koheziju", onda je to ovdje). Slično je i s pojmom ideologije (i postupkom kritike ideologije), još oskudnije tretiranim negoli hegemonija, iako predstavlja konceptualno bojište na kojem su se odigrale neke od najžešćih teorijskih bitki između marksističkog i postmarksističkog tabora. Primjerice, upravo je tekst iz spomenute knjige *The Rhetorical Foundations of Society, The Death and Resurrection of the Theory of Ideology* (zajedno s uvidima iz knjige *New Reflections on the Revolution of Our Time*) sjajan primjer rasprave o razlikama između marksističkog i postmarksističkog pristupa ideologiji: napuštanje ideologije

¹ Također, na samom kraju teksta *Antagonism, Subjectivity and Politics* u spomenutoj knjizi, Laclau iznosi ideju o retoričkom kao onome što ima "ontološku vrijednost".

² Sličnu tvrdnju ponavlja kod Foucaulta kad kaže da "upravo Foucaultovi radovi o književnosti, naime, intenzivnije nego ijedan drugi segment njegova opusa u fokus dovode problematiku ispitivanja granica znanja diskursa i moći, kao i opetovanog prelaska tih granica, čineći tako svojevrsno (posve komplementarno) naličje njegovoj uvriježenoj percepciji" (172). "Intenzivnije nego ijedan drugi segment njegova opusa" ili samo komplementaran, kako je to Glavaš kasnije preformulirao (177), ostaje nejasno.

³ U literaturi nema niti jedne reference na Gramscija.

kao lažne svijesti i njene klasno-ekonomske determinacije, a prema hegemonijski kontingentnom procesu putem kojeg se inaugurira iluzija fiksiranosti i konačnosti diskurzivnog prostora, to jest onemogućuje prepoznavanje neadekvatnosti svakog značenjskog totaliteta.

Nadalje, kad Glavaš piše da Laclau i Mouffe "obilato posežu za konceptualnim aparatom karakterističnim za književnu teoriju" te potom spominje metaforu i metonimiju (63-64), on šutke prelazi preko očiglednog metodološkog problema: da li njihovo posuđivanje pojmova metafore i metonimije od Lacana predstavlja književnoteorijski ili psihoanalitički utjecaj, ili oboje, ili nijedno, nego utjecaj (post)strukturalizma ili lingvistike? Kojim analitičkim finesama to uopće razdvojiti? Na to se veže i sljedeći problem: Glavaš nigdje ne upućuje na opće karakteristike ili granice *književnoteorijskog*, barem ne na način da bi bilo jasno (nekome izvan discipline književne teorije) što to znači u slučaju takvoga tumačenja autora poput Laclaua. To je očito nešto što bi se trebalo razumjeti samo od sebe. Također, s obzirom na to da se u drugom dijelu knjige bavi autorima postmoderne provenijencije, ustrajanje na transparentnoj etiologiji konceptualne razmjene s poljem književne teorije čini mi se kao metodološka stupica – u koju autor izgleda upada. Ako postmodernom stanje karakterizira opće rastakanje disciplinarnih granica i fluidnost pojedinih specijalizacija bez imalo skrupula prema metodološkim rigoroznostima koje bi te granice učinile vidljivijima, postaje nezahvalno postaviti pitanje dolazi li Jakobsonov ili Saussureov utjecaj na Laclaua iz lingvistike/psihoanalize ili preko književne teorije? Zanimljivije bi umjesto toga bilo vidjeti analizu različitih inačica antiesencijalizama ili diferencijaciju postmarksističkog obračuna s marksizmom naspram onog postmodernog ili (post)strukturalističkog (ako se to uopće može razdvojiti) – toga međutim dobivamo samo u tragovima.

U trećem dijelu knjige, po mojem sudu i najzanimljivijem, autor u dekonstrukcionističkoj maniri kreće potkopavati temelje svojeg projekta. Iako već na kraju drugog dijela knjige ističe da postoji problem s "povlačenjem čvrste granice između marksizma i postmarksizma" te obznanjuje fluidnost i nekonzistentnost prefiksa *post* (195), on se sada kronološki vraća natrag prema ruskom formalizmu, Bahtinu/Vološinovu, Blochu i Batailleu, želeći pokazati da je "desetljećima prije točaka koje se uzimaju prijelomnima za oblikovanje postmarksističke teorije" već postojala raširena ambivalentnost spram klasičnog marksizma (196). Iako to treba dokazivati samo nekome tko marksizam i dalje promatra kao monolitni zatvoreni sustav, Glavaš ovdje daje nekoliko zanimljivih opservacija koje, smatram, čine ovaj dio dodanom vrijednošću njegove knjige. Upečatljivo je to ilustrirano Bahtinovom/Vološinovom studijom *Marksizam i filozofija jezika* koja anticipira "lingvistički obrat" unutar marksizma i postavlja teme kojima će se kasnije vraćati i postmodernisti i poststrukturalisti – klasna/kontekstualna uvjetovanost procesa označavanja, polisemičnost ideološkog znaka, stapanje ideološkog i značenjskog, konfliktna dimenzija jezika, itd. Međutim, sličnu anticipaciju na neki način daje i Gramsci, kojeg Glavaš temeljito izbjegava, kada govori o formaciji hegemonijskog jedinstva usko povezanog s pitanjima lingvističke unifikacije, reforme obrazovanja, kodifikacije gramatike i standardizacije nacionalnog jezika, aktivnošću spoznaje i kulturne proizvodnje. I kod Gramscija i kod Vološinova/Bahtina dolaze u prvi plan lingvističko/diskurzivni elementi koji predstavljaju vrlo jasnu točku otklona od klasičnog marksizma, gdje pitanja semantike moći, autonomije simboličkog posredovanja i diskurzivnosti društvenog prostora s vremenom inficiraju marksističku paradigmu, da bi u konačnici širom otvorili prostor za njenu dekonstrukciju s različitih strana postmodernističkog/poststrukturalističkog projekta.

Rezultati su na kraju prezentirani s oprezom. U zaključku Glavaš navodi da je iscrtao "konzistentnu provodnu nit prepoznatljivih obilježja" te "uspio u namjeri da bude sustavniji od većine ponuđenih u prethodnim sličnim studijama" (261), tvrdeći da je "postmarksistička odrednica doista produkt jednog vremena u kojem se marksistička pretenzija na zahvaćanje totaliteta pokazala iluzornom" (258). Unatoč tome, svoju studiju ne završava odgovorima nego umnažajući pitanja: koliko je postmarksistički nazivnik i dalje koristan u teorijskim raspravama i koliko čvrsta granica između postmarksizma i marksizma ima smisla (258)? Gdje odrediti granice postmarksizma kada ga se sagleda u nekronološkoj perspektivi općenitije ambivalentnosti spram Marxovog naslijeđa (kakvu je dao u trećem dijelu knjige)? Malo dalje ipak ističe da mu nije cilj urušiti navedenu opreku, odnosno da ne bi bilo korisno reći da su svi postmarksisti ipak marksisti (268), ali isto tako naglašava da je nemoguće ponuditi definitivni odgovor na pitanje što je to postmarksizam (269-270). Pomalo neobičan zaključak nakon gotovo tristo stranica potrage za kohezijom, sustavnošću, konzistencijom i najave da će se potvrditi "smislenost i heuristička korisnost [tog] koncepta".

Na koncu, isplati li se čitati ovu knjigu, hoće li nam ona dati neki novi ili dublji uvid u postmarksističko stanje? Da, ali... Da, jer knjiga nudi drugačiji pogled na polje postmarksizma i u tome je originalnija od drugih sličnih studija koje uglavnom recikliraju iste rezultate i vrte se oko istog korpusa autora i pojmova. Ali, da bi postigao tu "originalnost", odnosno da bi opravdao svoju tezu o književnoteorijskom kao temelju unutarnje kohezije, Glavaš je primoran na selektivnost pri izboru autora i pojmovnih odrednica kojima će se baviti, na neki način paradoksalno kidajući i ono malo teorijske koherencije koje je do tada postmarksistički nazivnik imao. Time zanemaruje ili posvećuje premalo prostora nekim konstitutivnim dijelovima postmarksističkog projekta: teoriji hegemonije, kritici ideologije, Gramscijevo naslijeđu te jasnijem određenju utjecaja strukturalne lingvistike i lakanovske psihoanalize. Upravo ga ta selektivnost na kraju primorava na neizbježan zaključak kako nema odgovore na pitanja koja je postavio u uvodnom dijelu: označitelj postmarksizam još se više udaljio od svojeg označenog.